

Een Rijense looierij herbouwd in Dongen

De Wazerweijen
nummer 134 | 27

De geschiedenis van Heuvel 20

Onderstaand artikel is gebaseerd op een uitvoeriger studie door drs. Lucas van der Hoeven en drs. Hans Geerts naar de geschiedenis van kantoor- en woonhuis Heuvel 20.

Met name dank aan dhr. Geerts die het archiefonderzoek heeft uitgevoerd. Het boeiende onderzoeksresultaat is vrij bewerkt en van zijsprongetjes voorzien door Ranko Hamelinck en Bert Kalter.

Huisleerlooierij

Eén van de oudste bewoningskernen van Dongen vormt de Heuvel. Daar waar een aantal middeleeuwse wegen samenkomen bij de heuvelbrug ontstond een driehoekig pleintje met boerderijen eromheen. Reizigers die gebruik maakten van de belangrijke landweg tussen Antwerpen-Breda en Den Bosch passerden deze brug over de Donge en zorgden waarschijnlijk voor extra inkomsten voor de heuvelbewoners. Het snel stromende riviertje moet bovendien aantrekkelijk zijn geweest

om juist hier het looibedrijf te gaan uitoefenen. Stromend water speelt een belangrijke rol in het omzetten van huiden in leer, al was het maar om de huiden in te hangen. Hierdoor zwollen deze op en de haren kwamen los te zitten zodat de huid geschikt werd voor het looiproces. Het dorpsdeel 'Heuvel' telde 229 inwoners in 1840. Het oudste, nog bewaarde pand aan het heuvelpleintje is Heuvel 16¹ en dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw. Het behoorde toe

Heuvel 20 - voorgevel

Heuvel in Dongen omstreeks 1920

aan Anton van Dongen² die zich toelegde op het looien van zooller middels kuiplooiing. Hij verkocht ook kruidenierswaren én rookwaren.

De looierswoning op nr. 16 bestaat uit een woonhuis met een aangebouwde leerlooierij die haaks op het woongedeelte staat. De kleine leerdroogzolder duidt erop dat er wellicht alleen sprake was van een nevenactiviteit.

In 1929 zijn er naast een aantal landbouwers en leerproducenten ook nog twee winkeliers op de Heuvel woonachtig³. Recht tegenover Heuvel 16 domineert dan al een grote leerfabriek reeds het eens zo landelijke heuvelpleintje.

Op 10 april 1929 breekt er brand uit "in het woonhuis van den schoenfabrikant A. Theunen" "van het woonhuis, de boerderijen de schuur kon niets worden behouden"⁴. Mogelijk woonde deze Theunen dan op Heuvel nr. 10 – althans zijn

BRANDEN.

Dinsdagmiddag brak brand uit in het woonhuis van den schoenfabrikant A. Teunen te Dongen. Het met een rieten dak bedekte huis stond in korten tijd in volle vlam. Door den krachtigen wind sloegen de vonken over op de achterstaande leerlooierij en op een aan de overzijde staande schuur. De schoenfabriek van de fa. Van Tuin & Co., die gevaar liep, kon worden behouden.

De brandweer uit Tilburg was een kwartier na het uitbreken van den brand ter plaatse, en bestreed met kracht het vuur. Om 4 uur was het blusschingswerk geëindigd.

Van het woonhuis, de boerderij en de schuur kon niets worden behouden. De oorzaak van den brand is onbekend. Verzekering dekt de schade.

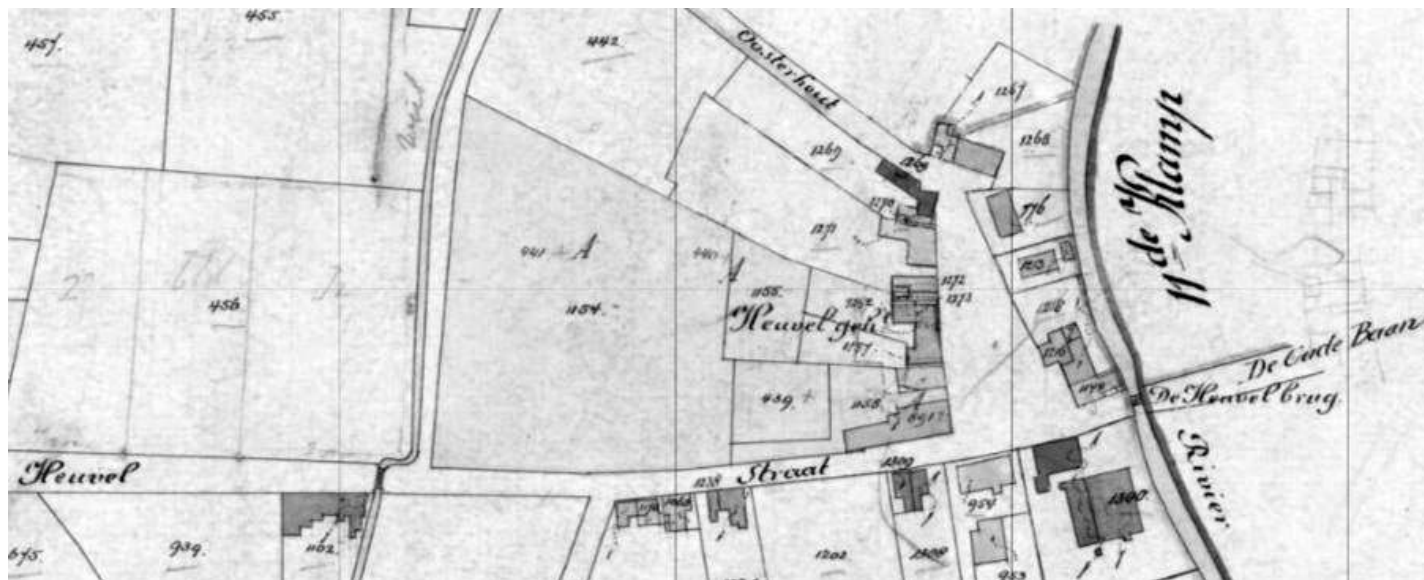
Het telefoonverkeer te Dongen was in verband met dezen brand tot 6 uur gestagneerd.

nazaten wonen daar in 1961 in ieder geval. Door de harde wind zijn ook belendende panden afgebrand of beschadigd geraakt.

De kleine looierij van Van Dongen op Heuvel 16 is dan inmiddels wat uitgebreid langs de zandweg

Heuvel 16 met aangebouwde leerlooierij

Afbeelding van de tientkaart uit 1896

De concentratie van bebouwing rond het Heuvelpleintje is hierop duidelijk waarneembaar. Middenboven staat Oosterhout. Deze weg heet nu Heuvel, maar heette in die tijd Baan naar Oosterhout; ook wel Oosterhoutsebaan genoemd.

naar Oosterhout door de bouw van een schorshok voor de opslag van run, een looistof gemaakt van gemalen eikenschors. Omdat op de tientkaart uit 1896 dit bijgebouw nog niet staat ingetekend moet het optrekken van dit houten bouwsel van na dat jaar dateren. Helaas is dit schors- en smarthok recentelijk goeddeels afgebroken terwijl dit het laatste bekende voorbeeld van een dergelijk bouwwerk in Noord-Brabant was. Een poging het schorshok te herbouwen in 2003 kwam niet van de grond.⁵

Van horen zeggen

In 1929 onderneemt leerlooier Van Dongen een nieuwe poging tot uitbreiding van zijn looierij door de bouw van een leerdrogerij en bergplaats achter op het perceel. Cees van Dongen, zoon van de bouwer, wist te vertellen dat de looierij, het huidige huisnummer 20, ooit in Rijen zou hebben gestaan. Om welke looierij het precies ging was niet duidelijk tot het onderzoek het volgende aan het licht bracht.

Heuvel 16 en Heuvel 20 met daar tussenin het toenmalige runhuisje.

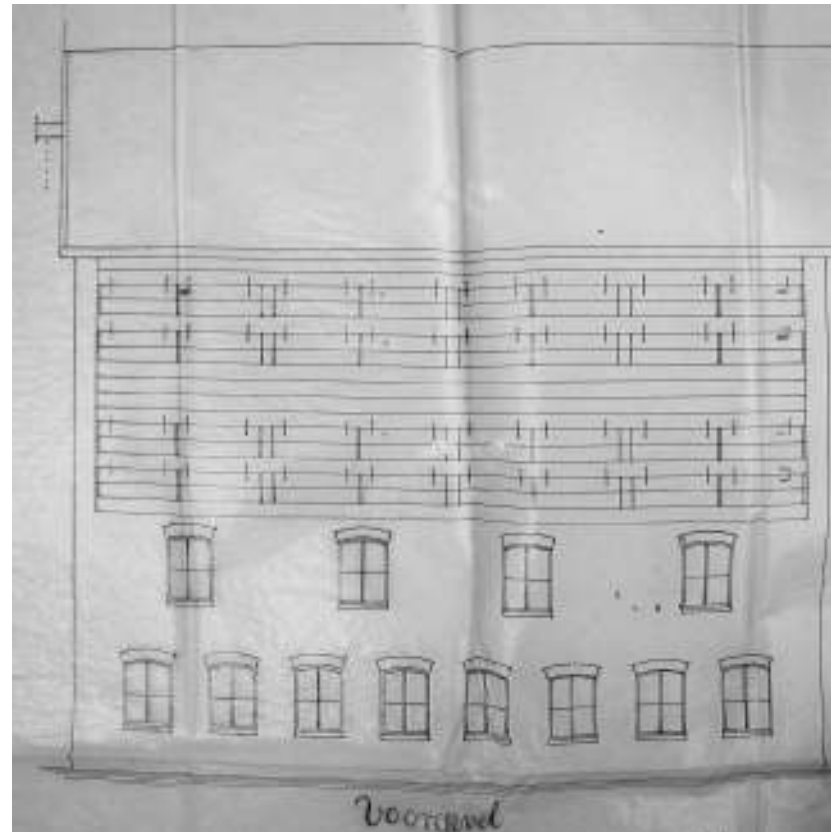
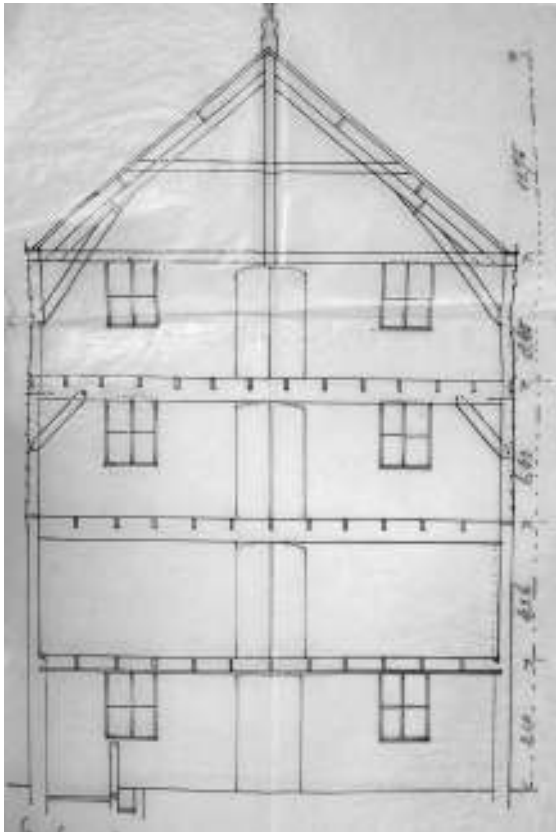
*Rijen, Stationsstraat (westzijde) met v.l.n.r.: de woningen van de gebr. Schoenmakers, een bedrijfsgebouw dat later als brandweerkazerne is gaan dienstdoen, de woning van leerlooier Mallens. Dit pand bestaat nog altijd.*⁶

De gebroeders Cornelis en Adrianus Schoenmakers lieten in 1911 achter hun huis een leerlooierij bouwen aan de Stationsstraat 13 in Rijen, zo'n 50 meter vanaf de westkant van de straat.

Op 7 maart 1911 vroegen zij daarvoor een Hinderwetvergunning aan. Bij deze aanvraag voegden zij bouwtekeningen toe onder het kopje 'Plan van een leerlooierij voor de Gebroeders Schoenmakers te Rijen'⁸. De afmetingen van het grondplan van de looierij op tekening zijn 12,5 bij 7,5 meter. Dit stemt vrijwel overeen met de buitenmaten van het huidige pand aan Heuvel 20. De oorspronkelijke leerlooierij in Rijen vertoont verder constructief veel gelijkenissen met Heuvel 20 in Dongen. Zo bestaat de looierij uit een gemetselde onderbouw met hierop twee in hout opgetrokken droogzolders van vier traveeën. Het kaspant is een opmerkelijke combinatie van een zogenaamd verbeterd Hollands kaspant en het bovenste gebint van de looierij.

Looierij firma Mallens gezien vanaf de spoorweg door Rijen die nog net op de voorgrond zichtbaar is. Uiterst rechts, gedeeltelijk in beeld, is de looierij van de gebr. C.& A. Schoenmakers te zien. ⁷

De afbeeldingen op pagina 34 zijn foto's van de bouwtekeningen zoals die ingediend zijn in 1911 bij de aanvraag hinderwetvergunning van de looierij in Rijen.

Links een doorsnede met aan de rechterkant de maatvoering van de verdiepingen.

Rechts een tekening van de zijgevel .

Let op het kapspant.

In de aanvraag van 7 maart 1911 stond dat er géén gebruik zou worden gemaakt van hulpmotoren. Echter reeds op 10 juli van hetzelfde jaar vroegen de gebroeders alsnog een Hinderwetvergunning aan voor de plaatsing van een benzinemotor⁹.

Daarnaast beschikken de gebroeders C. en A. Schoenmakers ook over een leerlooierij aan de Hoofdstraat in Rijen. In 1914 verkopen zij dat gebouw aan de gebroeders Willemen. De leerlooierij van de Gebroeders Schoenmakers aan de Stationsstraat in Rijen is in augustus 1929 gesloopt, 18 jaar na de bouw ervan. Dit blijkt uit het register 1922-1938 van nieuwe, gewijzigde en gesloopte gebouwen¹⁰. Dit is de enige keer dat er in dit register sprake is van de sloop van een leerlooierij in deze periode.

De kapconstructie in het huidige pand Heuvel 20 is in prima conditie bewaard gebleven en komt overeen met de tekening van de looierij uit 1911.

In diezelfde periode vroeg Antonie van Dongen toestemming om op zijn adres Heuvel nr. 16 in Dongen een 'leederdrogerij- en pakhuis' te mogen bouwen¹¹.

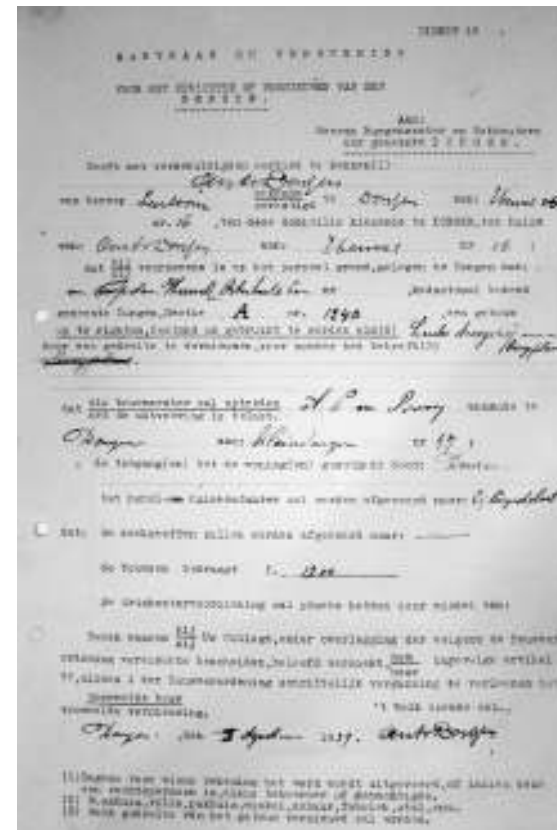
Vermoedelijk is de leerlooierij van de Gebroeders Schoenmakers gesloopt in augustus 1929 en vervolgens overgebracht naar Dongen. Daarover is helaas niets in de archieven vastgelegd. Uit de periode 1929 -1930 zijn geen overdrachtsakten in de notariële archieven van de gemeenten Gilze-Rijen, noch in die van Dongen aangetroffen behorende bij een eventuele transactie tussen de gebroeders Schoenmakers en Antonie van Dongen. Mogelijk is er van een onderhandse overeenkomst sprake geweest. Uit een akte uit het voorjaar van 1930 blijkt dat C. Schoenmakers als beroep 'particulier' opgaf, dus niet meer actief was als leerlooier.

Geklieder op een vergunningstekening

Uit het register met de bouwvergunningen, die door de gemeente Dongen in de periode 1905 tot 1980 zijn afgegeven, blijkt dat er op 14 augustus 1929 een bouwvergunning voor de vestiging van een 'leederdrogerij' is verstrekt zonder nadere details¹².

Op de vergunningstekeningen treffen we aanvullende bewijzen aan dat de looierij inderdaad die van de gebroeders Schoenmakers uit Rijen is.

Foto van de tekst van de aanvraag om vergunning 1929 Ant.v.Dongen.

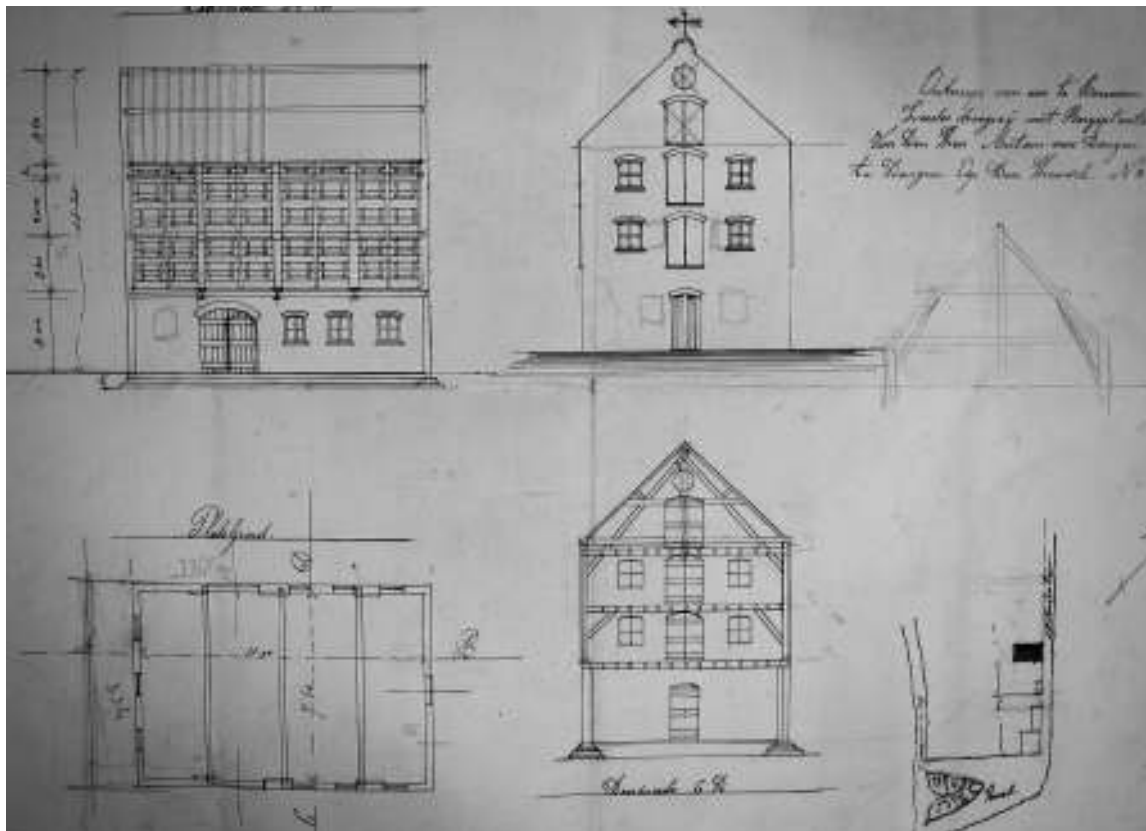

Foto van de bij de
aanvraag behorende
bouwtekening
Let op de in potlood
gemaakte schets rechts
boven het oorspronke-
lijk getekende spant.

De oorspronkelijke inkt getekende vergunningstekening wijkt gedeeltelijk af van het uiteindelijke gerealiseerde gebouw. Zo valt onmiddellijk op dat als kapconstructie schaarspanten zijn getekend. In potlood is echter schetsmatig de gerealiseerde kapconstructie erbij geschetst. Het lijkt er dus op dat het aanvankelijk niet de bedoeling was een oude looielij te hergebruiken maar dat Van Dongen hier tijdens de voorbereiding van de bouw tegenaan is gelopen.

Het 'pak- en lederdrooghuis' ging vanaf 1930 deel uitmaken van de 'Ouderwetsche Kuipzoolleerlooielij A. van Dongen, Heuvel 16.

Herbestemming

Op 6 februari 1947 vond er een boedelscheiding plaats tussen de kinderen van Antonie van Dongen (1894 - 1964) die met Maria Pieren was gehuwd.

(zie bidprentje op blz 26)

Het huidige pand Heuvel 16 met leerlooielijgebouw, erf, tuin en

alle inboedelgoederen - zoals de winkelvoorraad - dat alles viel toe aan hun zoon Cornelis Antonie van Dongen.

Op 29 oktober 1962 vindt er een overdracht plaats van het perceel en de grond met het oude leerlooielijgebouw aan de Oosterhoutsebaan (nu: Heuvel) van Cornelis Antonie van Dongen (1894 - 1964) aan zijn neef Cornelis Antonia van Dongen (geb. 1923)¹⁴. In deze akte werden Heuvel 20 en Heuvel 16 dus feitelijk gesplitst¹⁵. C.A. van Dongen - ongehuwd en nimmer gehuwd geweest - bleef op Heuvel 16 wonen en overleed kinderloos twee jaar later in 1964. Na het overlijden van Cornelis Antonie van Dongen in 1964 erfde zijn zus het pand Heuvel 16. Dit is Petronella Johanna van Dongen (1904- 1970), die is gehuwd met bakker Andreas Cornelis Smits¹⁶. De huidige bewoonster mevrouw Adriana Smits is een dochter van hen. Zij verwierf het eigendom over Heuvel 16 op 1 november 1979 bij de boedelverdeling.

*Advertentie uit het jaar van de uitbreiding met de looielij uit Rijen van kuipleerlooielij A. van Dongen.*¹³

Het oorspronkelijke hijsrad bevindt zich nog in goede staat in het pand; zowel binnen als buiten.

Heuvel 20 wordt op 1 december 1972 verkocht door Cornelis Antonia van Dongen aan de bankdirecteuren C. M. Warmenhoven en C.W. Bouman voor 30.000 gulden¹⁷. Op hun beurt verkopen zij dit pand met flinke winst door op 28 februari 1973 aan ir. A.M.A. Vijverberg, binnenhuisarchitect te Dongen voor 48.500 gulden¹⁸. Op 10 april 1973 dient Vijverberg een aanvraag bij de gemeente Dongen in voor een bouwvergunning voor een kantoor-woonhuis¹⁹.

In de loop der tijd heeft ir. Vijverberg het pand - met groot achterstallig onderhoud - tot een kantoor-woonhuis verbouwd²⁰. Hij ontwierp geheel nieuwe ruimtes voor op de 3 verschillende verdiepingen, waaronder kantoorruimtes op de begane grond. Hij bracht er nieuwe raampartijen in aan, waardoor het authentieke karakter werd aangetast. Daardoor verloor het pand geen monumentenstatus, zo oordeelden de gebouwendiensten van het Rijk, Provincie en gemeente.

Op zolder staat nog steeds het oorspronkelijke hijsrad van de looierij. Het is niet alleen bijzonder goed bewaard gebleven ondanks de herbestemming en renovaties van het pand, maar daarbij ook een zeldzaam exemplaar. Het hijsrad is namelijk evenwijdig met de gevel geplaatst, waardoor de hijsas niet buiten het gebouw uitsteekt. Slechts het hijstouw gaat via een gat door de gevel naar de katrol in de hijsbalk. De meeste traditionele leerlooierijen werden voorzien van een hijsrad

waarvan de as buiten de gevel uitstak en waarover het hijstouw werd opgewonden. Vergelijk hiervoor de hijsconstructie in museum De looierij.

Op 29 maart 1994 verkoopt dhr. Vijverberg het pand aan dhr. P.A.M. van den Broek (1950) en zijn eega C.A.M. Hooijmakers (1952). Van den Broek is aannemer van beroep en verbouwde wederom het kantoor-woonhuis. Helaas liet deze het schorshok grotendeels afbreken, ondanks de grote historische waarde.

Sinds september 1998 bewonen mevrouw J.J. (Koos) Sluis (1957) en Lucas F.M. van der Hoeven (1950) Heuvel 20²¹. Zij laten het pand verbouwen. Het pand wordt van de aangebrachte witte coating aan de buitenzijde ontdaan en het oorspronkelijke stenen aanzicht hersteld, waarbij alle voegwerk is vernieuwd. De betonpannen werden vervangen door de oude holle pannen. Anno 2014 is de begane grond van het pand in

Foto's van de runstoof uit de looierij van de gebr. Schoenmakers uit Rijen. Het deksel ontbrak en is bijgemaakt door Jan Hessels.

De werking berust op het principe van wat we nu een Zweedse fakkel noemen.

De stoof wordt gevuld met aangestampte run rond een kern van rondhout. Dit rondhout wordt verwijderd, waarna de aangestampte run blijft staan en op de plaats van het rondhout een soort schoorsteen ontstaat. Van onderen wordt brandend stro in de stoof gestoken waarna de run gaat branden. Door de grote rookontwikkeling werd zo'n stoof daarom onder een grote schouw geplaatst, bijvoorbeeld in een boerderij. De brandtijd van een vulling was ongeveer een dag.²²

gebruik als psychologenpraktijk en studeer-werkkamer. De overige drie verdiepingen zijn als privévertrekken in gebruik.

Runstoof

Neveneffect van de zoektocht naar de looierij uit Rijen is dat de runstoof en een zuurweger die zich in het museum De Looierij bevinden een stukje van hun geschiedenis hebben teruggekregen. Deze voorwerpen zijn door Cees van Dongen aan het museum geschonken. Cees wist hierover te melden dat deze eveneens uit de looierij uit Rijen afkomstig waren. Ze zouden dan ooit door de gebroeders Schoenmakers in gebruik zijn geweest.

*Hoe het uiterlijk van het pand in de loop der jaren verandert, is goed te zien op de foto's.
Hierboven links: Heuvel 20 omstreeks 1970.
Hierboven rechts: Heuvel 20 omstreeks 1980.
Op de volgende pagina: Heuvel 20 in 2014 (met schoongemaakte voorgevel)*

Noten:

- 1 Brabants Historisch Informatie Centrum, archiefnr 343 Collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant, inv. nr. 1906
- 2 Cultuurhistorische waardekaart gemeente Dongen, d.d. 15 januari 2014
- 3 Visser, P., 'Ambachten en beroep in Dongen', tentoonstellingsbrochure, oktober 1991

In 1929 zijn navolgende personen en bedrijven gevestigd op Heuvel te Dongen: Kruidenier: Antonie van Dongen op Heuvel 5; huishoudelijke artikelen; rijwielen en smederij van gebroeders Ermes op Heuvel 12; Landbouwers met een eigen bedrijf: J. van Boxel op Heuvel 8; Fr. en A. Kimenai op Heuvel 24 en J.A. Verkooijen op Heuvel 23; Lederfabriek en Leerlooierij / Vacheleer: NV J. van den Assum op heuvel 15; Chromleder-

fabriek J. Verhoeven op Heuvel 19; Zoolleerlooierij (kuiplooing) A. van Dongen op Heuvel 16; schoenfabrikant Firma Tuyn & Co, Heuvel 4; sigaren, sigaretten en tabakshandel: A. van Dongen, Heuvel 6.

4 "Branden", Tilburgsche Courant, 10-04-1929 p. 1

5 Privéarchief Drs. L.F.M. van der Hoeven, ontwerp en brieven

- 6 Vriendelijke mededeling Wout en Elly Mallens.
- 7 Vriendelijke mededeling Wout en Elly Mallens.
- 8 Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 2861 Hinderwetvergunningen gemeente Gilze en Rijen inv. nr. 10
- 9 Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 2861 Hinderwetvergunningen gemeente Gilze en Rijen inv. nr. 11
- 10 Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 2865 Gemeentebestuur Gilze en Rijen inv. nr. 1140
- 11 Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 1323 Bouwvergunningen gemeente Dongen 1902-1979, inv. nr. 2655
- 12 Notulen B&W gemeente Dongen uit 14 augustus 1929 (nrs 492 sub 3); kadastraalnr. A-1240.
- 13 Archief Jan Hessels
- 14 Notarisakte d.d. 29-10-1962 ; bewaring 's Hertogenbosch, dagregister 350 nr. 1560.
- 15 Gemeente Dongen, "Kadastrale kaart" ; Heuvel 20 : perceelnr. 3219; Heuvel 16 perceel nrs. 3290 en 1816 (d.d. 23-01-2006).
- 16 Notarisakte d.d. 02-06-1965; bewaring 's Hertogenbosch, dagregister 376 nr. 424.
- 17 Notarisakte d.d. 01-12-1972; bewaring 's Hertogenbosch, dagregister 462 nr. 4.
- 18 Notarisakte d.d. 28-02-1973; bewaring 's Hertogenbosch, dagregister 466 nr. 379.
- 19 Burgemeester en Wethouders van Dongen; 09-05-1973 nr. 148 met 7 tekeningen; in totaal 21 bijlagen.
- 20 Regionaal Archief Tilburg, archiefnr. 1323 Bouwvergunningen gemeente Dongen 1902-1979, inv. nr. 2656
- 21 Notarisakte te Nijmegen door J.O. Kooistra; 9863910/AH/AH/LT
- 22 Vriendelijke mededeling Jan Hessels